

TARİH

Beyrut 1989, s. 8-25; M. Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, III/2, Ankara 2008, s. 7-32; H. A. R. Gibb, "Tarih", *İA*, XI, 777-799; Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *DİA*, I, 489.

MUSTAFA FAYDA

Irak, Arabistan. Arabistan yarımadasında siyer ve megâzî ile başlayan Medine merkezli tarih çalışmaları, Abbâsîler'in başşehir Bağdat'ı kurmalarıyla hilâfetin siyasal ve kültürel merkezi konumuna gelen Irak'ta gelişti ve Irak tarih ekolü IV. (X.) yüzyıldan itibaren Medine mektebiyle yarışır duruma geldi. Bununla birlikte Medine siyer ve megâzî alanında IX. (XV.) yüzyılın sonuna kadar belirleyici özelliğini sürdürdü. Aralıksız devam eden, kıssacı geleneğin ağır bastığı bu tarih anlayışı uzunca bir müddet Iraklı tarihçilerin öncülüğünde devam etti. Tarihçiler kitaplarında İslâm medeniyetinin bütün unsurlarına yer verdiler. IV. (X.) yüzyıldan Bağdat'ın Moğol istilâsına uğramasına kadar (656/1258) Bağdatlı tarihçiler İslâm tarih yazıcılığında önemli rol oynadı. Bağdat'ın işgaliyle birlikte İslâm tarihçiliğinin ekseri dönemin güçlü İslâm devleti Memlûkler'in siyasî merkezi olan Mısır ve Suriye'ye kaydı.

İslâm'ın ilk üç asrında isnada dayalı sürdürülen rivayet tarihçiliği III. (IX.) yüzyılın sonlarında yerini kısaca kaynağa işaret etmeye bıraktı, ileriki asırlarda ise tarihçilerin çoğu tarafından terkedildi; alıntı yapılan veya faydalanılan kaynakların zikredilmesi cihetine gidildi. Bu dönemde şifahî rivayetlere yapılan atıfların yerini yazılı rivayetler almaya başladı; antlaşma metinleri ve yazışmalar gibi resmî devlet belgelerinin kullanılması yaygınlaştı. Bunun temel sebebi Abbâsî devlet bürokrasisinde görev alan Ebû Bekir es-Sûlî, İbn Miskeveyh ve Hilâl es-Sâbî gibi kâtiplerin tarih eserleri kaleme almasıdır. Bunlar tarih yazımının gelişimine katkıda buldukları gibi bilgiyi kaynağından alarak tarihin müstakil bir disiplini olmasında büyük rol üstlendiler. Bu sayede pratik uygulamaların yanı sıra resmî belgeler tarih kitaplarında kayıt altına alındı.

IV. (X.) yüzyıl Arap edebiyatında özellikler tarih ve coğrafya alanında önemli gelişmelerin yaşanmasının etkenlerinden biri III. (IX.) yüzyıldan itibaren tarih yazımına konu olan Şuûbiyye hareketidir. Başta Fars olmak üzere Arap olmayan kültürlerle ait rivayetler tarih kitaplarında belirgin şekilde yer almaya başladı. Bağdat ekolüne mensup, genel tarih yazıcılığının İran'daki tem-

silcilerinden Hamza el-İsfahânî'nin çalışmaları olduğu gibi tarih eserlerinde İran ve Türk tarihiyle ilgili bilgilere daha yoğun biçimde yer verildi. Özellikle İran'ı ön planda tutan anlayış yaygınlaştı. Arapça tarih kitapları kaleme alınmaya devam ederken Arapça'dan Farsça'ya tercüme yapıldı. Nitekim İslâm tarihinde ilk Farsça tarihleri Arapça tarih kitaplarının veya muhtasarlarının çevirisi meydana getirir. Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin eserinde olduğu gibi Farsça tarih kitaplarında da Irak ekolünün etkileri görülür. Hicretin ilk iki asrında İslâm dünyasının düşünce hayatına nüfuz etmeye başlayan Helenistik kültür IV. (X.) yüzyıldan itibaren tarih yazımında yoğun biçimde kendini gösterdi. Bu asırdan itibaren İslâm hâkimiyeti altında yaşayan hıristiyan toplulukları arasında Arapça'nın yaygınlaşarak Bizans ve kilise tarihlerinin derlenmesi tarih yazımına yeni bir boyut kazandırdı. İslâm tarihi Şuûbiyye hareketi ve Helenistik kültürün etkileriyle bir Arap tarihi olmaktan çıktı ve daha genel bir nitelik kazandı. Böylece III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren Irak'ta özellikle saray ve kütüb çevrelerinin öncülüğünde İran, Helenistik ve Arap-İslâm geleneklerini hadis ve edebiyatla birleştiren yeni bir tarih anlayışı ortaya çıktı.

III. (IX.) yüzyılda başlayan umumi tarihçilik daha sonraki asırlarda Bağdat merkezli olarak devam ettirildi. Melkî Patriği Saîd b. Bitrîk'in *et-Târîhu'l-mecmû'* adlı eseri bu alanın ilk örneklerindedir. Bir dünya tarihçisi olarak temayüz eden Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Taberî'de temsil edilen İslâm tarihçiliğini yeni unsurlar ekleyip daha da zenginleştirdi. Ardından genel tarihçilik iki kola ayrıldı. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*'inde Taberî'nin usulünü takip ederken İbn Miskeveyh *Tecâribü'l-ümem*'de Mes'ûdî'yi örnek aldı. Bu dönemde yazılan eserler arasında Mes'ûdî'nin çağdaşı olan Agapius b. Kostantin el-Menbicî'nin *el-Unvân* adlı kapsamlı dünya tarihinin önemli bir kısmı günümüze ulaştı. Sâbit b. Sinân es-Sâbî'nin bir vak'ânüvis titizliğiyle kaleme alınan Taberî tarihinin zeyli mahiyetindeki *Kitâbü't-Târîh*'inin Karmatîler hakkında oldukça orijinal malzeme ihtiva eden bölümü zamanımıza ulaşmış erken dönem genel tarihçilerindedir. Ebû Bîşr ed-Dûlâbî'nin bugüne kadar gelmeyen *Ahbârü'l-hulefâ'*sı ile Irak ekolünün temsilcilerinden Yahyâ b. Saîd el-Antâkî'nin Saîd b. Bitrîk'in tarihine zeyil mahiyetinde kaleme aldığı eser hânedanlara göre düzenlenmiş ilk ör-

neklerdir. Mücâşî'nin Bağdat'ta telif ettiği *ed-Düvel fi't-târîh*'i ile Yâkût el-Hamevî'nin günümüze ulaşmayan *Kitâbü'd-Düvel*'i devletler esasına göre ele alınmış genel tarihlerdir. Garsünnî'ne es-Sâbî'nin babasının *et-Târîh*'ine zeyil şeklinde yazdığı *'Uyûnü't-tevârîh*'i Selçuklu tarihçilerinin iktibaslarıyla bugüne kadar geldi. Umumi tarih geleneğini sürdürüp Taberî'nin tarihine *Tekmile* adıyla zeyil yazan ve buna *'Uyûnü't-tevârîh*'i dahil eden Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin eseri genel tarihlerin birbirinin tamamlayıcısı olarak telif edildiğini göstermektedir. Hemedânî'nin bir özelliği de siyasî olayların yanında idarî, ekonomik, sosyal ve kültürel olayları ele alıp tarihî bilgiyi zenginleştirmesidir.

Irak'ta tarih yazıcılığında görülen bu hızlı gelişmenin daha sonraki asırlarda yavaşladığı görülmektedir. Bu dönemde Irak'ta kaleme alınan eserlerde olayların bir senteze gidilmeden kaydedilmesi anlayışı yaygınlaştı. VI. (XII.) yüzyılın sonları ile VII. (XIII.) yüzyılın başlarından itibaren bürokrat tarihçilerin yanı sıra tarihçiliği meslek edinmiş âlimler de İslâm tarih yazıcılığına katkıda bulunmaya başladı. Arapça'nın yanı sıra Farsça tarih yazımının yaygınlaşması İslâm tarihçiliğinin yeni boyutlar kazanmasını sağladı. İslâm dünyasının bir taraftan Haçlı, diğer taraftan Moğol tehlikesiyle karşılaşması tarih yazımını yeniden canlandırdı. Ayrıca Selçuklular, Zengîler, Eyyûbîler ve Hârizmşahlar gibi hânedanların teşekkülü dünya tarihi telif etme fikrini gündeme getirdi. İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler bu alanda önemli eserler kaleme aldılar. Bu dönemde hadiselerin tafsilâtı şekilde anlatımına paralel sosyal ve kültürel olaylara daha fazla yer veren yeni bir anlayış ortaya çıktı. Hamza el-İsfahânî'nin *Târîhu sinî mülûkî'l-arz ve'l-enbiyâ'* adlı eserinde olduğu gibi aktarılan bilgi kadar eserin bir dünya tarihi şeklinde tasarlanması da önem arz ediyordu. Bu anlayışın öncülüğünü, olayları sebep-sonuç ilişkileri açısından ele alarak bir bakıma tarih felsefesi yapan, sadece bir bölgenin veya bir hânedanın değil bütün İslâm dünyasının tarihini kaleme alarak ihmal edilen Batı (Mağrib) İslâm dünyasındaki olayları kayıt altına almaya önem veren İzzeddin İbnü'l-Esîr yaptı. Irak tarih geleneğine bağlı olan İbnü'l-Esîr'in çizgisi *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yan* adlı eseriyle Sibt İbnü'l-Cevzî tarafından Suriye'de sürdürüldü. İbnü'l-Esîr'in tarihi için bir zeyil kaleme alan İbnü's-Sâî'nin Irak tarih yazımındaki yeri, resmî belgelere yer

vermesi ve Abbâsîler'in yıkılışıyla Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsına şahit olması bakımından önemlidir. Süryânî filozofu, ilâhiyatçı, edip ve tabip İbnü'l-İbrî'nin *Kronografya'sı* yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen Süryânîce bir dünya tarihidir. Hakkında bilgi verdiği VII. (XIII.) yüzyıldaki olayların birçoğuna tanıklık eden İbnü'l-İbrî'nin eseri, müellifi tarafından *Târîhu muhtaşari'd-düvel* adıyla ihtisar edilerek aslında yer almayan bilgi ve biyografilerin yanında kısa bir İncil tarihi de eklendi. Abdullâh b. Es'ad el-Yâfiî'nin *Mir'âtü'l-cennân* adlı genel İslâm tarihi de Yemen'e dair verdiği ilâve bilgilerle öne çıkar.

IV. (X.) yüzyıldan sonra yaşayan Iraklı tarihçilerin bir kısmı sadece kendi çağlarında cereyan eden hadiseleri kaydetmekle yetindiler. Kendi bölge ve ülkeleri dahilindeki vak'alara genişçe yer vermek suretiyle içerisinde yaşadıkları devletin ve şehirlerin tarihiyle ilgilendiler (İbn Haldûn, I, 202). Bu dönemde Bağdat'ın siyasi merkez olarak zayıflaması üzerine Irak ve çevresiyale sınırlı bir tarih anlayışı ortaya çıktı. Kronolojik esasa göre telif edilen eserler artan oranda sarayın ve yöneticilerin etkinlikleri üzerinde yoğunlaştı. Bu husus bürokraside görev alanların siyasi tarih yazıcılığında etkin olmasından kaynaklanıyordu. Bu çerçevede genel tarih kitaplarının metodunu takip ederek olayları kronolojik sırayla kaleme alan Ebû Bekir es-Sûlî, Bağdat merkezli anlatımı benimseyen ilk müelliflerdendir. V. (XI.) yüzyılda bu anlayış yaygınlaştı. Bağdat hilâfet sarayındaki protokol kuralları ve resmî yazışmalar başta olmak üzere dönemin idarî yapısı hakkında mâlûmat vermesi, ayrıca bazı önemli belgeler ihtiva etmesi ve kendi gözlemlerini yansıtmaya dolayısıyla Hilâl b. Muhasin es-Sâbî'nin çalışmaları ayrı bir değer taşımaktadır. Abbâsî vezirlerinden Rûzrâverî'nin *Zeylû Tecâribi'l-ümem* adlı kronolojik eseri de Bağdat merkezli bir hânedan tarihidir. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ı Abbâsîler'in siyasi tarihini ve Bağdat merkezli anlayışı yansıtan örneklerin başında gelmektedir. Siyer dahil tarihin bütün alanlarında eser veren İbnü'l-Cevzî olayları ve biyografileri yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmek suretiyle iki metodu birleştirip tarih yazıcılığına yenilik getirdi; onun bu metodu sonraki dönem tarihçileri tarafından örnek alındı. Zahirüddin el-Kâzerûnî'nin *et-Târîh* adlı eseri müellifin *Ravzatü'l-erib* adlı genel İslâm tarihinin muhtasarıdır. İbnü'l-Fuvatî, İslâm coğrafyasının doğu bölgelerinde artık ikinci plana düştüğü gö-

rülen Arapça tarih ve terâcim yazımının Irak'taki son temsilcilerindendir.

III. (IX.) yüzyılda başlayan sahâbe, ricâl, dört halife ve diğer halifeler için siyer ve menâkıb kitapları yazımı IV. (X.) yüzyıldan itibaren artarak sürdü. Siyer kitapları bir kişinin hayatını anlattığı gibi o kişiyle ilgili hâtıraların bir araya getirilmesinden de oluşuyordu (Taberî, VII, 332). Bu arada önem atfedilen bazı siyasi, sosyal ve dinî hadiselerin ya da monografi ve biyografilerle şehir ve bölge tarihi yazımında önemli gelişmeler kaydedildi. Böylece tarih yazıcılığının konuları çeşitlendi ve tarihi olaylara verilen önem arttı. Tarih metinleri özellikle içerik bakımından çok zenginleşti. Daha sonra Bermekî, Zenc ve Havâric'e, Ömer b. Hattâb ve Ömer b. Abdülazîz'e, Sıffin ve Kerbelâ olayına hasredilmiş özel tarihler ortaya çıktı. Bunun yanı sıra İbnü'l-Esir'in *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye'si* gibi bir hânedan konu alan tarih çalışmaları yapıldı. Bu dönemde diğer ilimlerin tarih içerisinde yer almaya başladığı ve tarihçilerin İslâm kültür ve medeniyetinin gelişimine paralel olarak belli konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer taraftan halifeler yanında vezirler başta olmak üzere bürokraside görev yapanların bazıları tarih yazımına katkıda bulunurken bazıları tarih yazımını teşvik etti. Aynı şekilde müsbet ilimlerle uğraşan Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî ve Ebû Nasr Yahyâ b. Cerîr et-Tikrîti gibi âlimler tarihle alâkalı eserler kaleme aldı. Özellikle İbn Cezle ve İbn Butlân gibi tabip ve eczacı âlimlerin tarih yazımına önemli katkı sağladıkları bilinmektedir. Onların bu çalışmaları sadece umumî tarih bakımından değil aynı zamanda bilim tarihi açısından da dikkate değer eserlerdir. IV. (X.) yüzyılda Bağdat'ta yaşadığı kabul edilen İbn Vahşîyye'nin *el-Filâhatü'n-Nabatiyye'si* ile Resûlî emirlerinden Abbas er-Resûlî'nin *Buğyetü'l-fellâhîn fi'l-eşcâri'l-müşmire ve'r-reyâhîn* adlı eseri bilim tarihi yönünden önemlidir.

İslâm tarihçiliğinde muhtasar tarih yazımı daha ziyade IV. (X.) yüzyıldan itibaren Irak'ta ve ardından Yemen ve Hicaz'da ortaya çıktı. Tarihçiler, IV. (X.) yüzyıldan önceki dönemi Taberî'nin tarihinden ihtisar ettikten sonra kendi dönemlerini gözlemlerine, şifâhî bilgilere ve resmî belgelere dayanarak eserlerini kaleme aldılar. Bazı müellifler ise bir eseri ihtisar edip ona daha sonraki dönemlere ait olayları eklemek suretiyle ihtisarı ve zeyli aynı çalışmada bir araya getirirken bazıları daha önce kaleme alınmış tarihlere zeyil yazmak-

la iktifa ediyordu. Bütün bu gelişmelerin önemli sonuçlarından biri, tarih yazımına yerel özellikleri ağır basan bölge ve şehir tarihlerinin eklenmesi, bağımsız ya da kısmen bağımsız yerler için özel çalışmalar yapılmaya başlanmasıdır. Aslında bu çalışmalar, Arap kabilelerinin fethin ardından Arabistan dışında yerleşme tarihlerini anlatan geleneğin devamıdır. Arabistan'ın kuzeyinde hadis ve siyer alanında öncü çalışmalar yapılırken güneyinde bölgesel tarih yazımına ağırlık verildiği dikkate çekmektedir. Hemdânî'nin genelde Arabistan'ın, özeldde Yemen'in tarihi, ensâb ve edebiyatı için yegâne kaynak olan *el-İkkilî*'i Hz. Âdem'den başlayan umumi bir tarih olmakla birlikte Yemen'de o döneme kadar biriken tarih malzemesinin Kahtânî merkezli olarak kaydedilmesinden meydana gelmektedir.

Daha önceki yıllara ait olayları özet halinde ele almakla birlikte mufassal tarihlerde bulunmayan birçok rivayeti toplayan İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin Artuklular döneminin önemli kaynaklarından *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eseri hem hânedan hem bölgesel tarih yazımı bakımından dikkate değer çalışmalardır. Bürokraside görev alıp tarih yazıcılığına katkılarda bulunan İmâdüddin el-İsfahânî'nin çalışmaları birer hânedan tarihi örneği olduğu kadar bölgesel tarih açısından da önem arzeder. Diyârbekrî'nin bir siyer kitabı sayılan *Târîhu'l-hamis*'inin son bölümü halife ve hânedanlar tarihine ayrılmıştır. Bu eserler umumi tarihlerde yer almayan rivayet ve malzemeyi kayıt altına almıştır. Şehir ve bölge tarihleri yanında buraların faziletine dair pek çok eser telif edildi. Bu alanda özellikle Yemen'de çok sayıda çalışma yapıldı. İbnü'l-Mücâvir'in *Târîhu'l-müstebşir*'i Yemen merkezli bölge tarihi örneklerindendir. el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî'nin *Ṭurfetü'l-aşhâb fi ma'rifeti'l-ensâb* adlı eseri Arap kabileleri ve soylarına dair olduğu kadar Yemen'de hüküm süren Resûlî hükümdarlarının neseplerini tanıtmaya ve önde gelen çağdaşları hakkında bilgi vermesi bakımından da önemli bir kaynaktır.

İbn Hâtim'in *Kitâbü's-Simṭi'l-gâli's-semen fi aḥbâri'l-mülûk mine'l-Guz bi'l-Yemen*'i bir bölge tarihi olmasının yanı sıra Oğuzlar'ın Yemen'deki hâkimiyetine dair orijinal bilgiler verir. Aynı müellifin *el-İkdü's-semin fi aḥbâri mülûki'l-Yemeni'l-müte'ahhîrîn*'i ise günümüze ulaşmıştır. Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk* adlı eserinde Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili kısa bilgiler verdikten

TARİH

sonra 730 (1330) yılına kadar Yemen tarihini anlatır ve daha önceki bazı tarihçilerin hatalarını düzelterek kabile ve yer adlarını doğru biçimde tesbit etmeye çalışır. Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-‘Ukūdū'l-lü'lü'yye fî târîhi'd-devleti'r-Resûliyye'sini* yıllara ve devletlere göre düzenledi. İbnü'd-Deyba' ve Cürmûzî de Yemen hakkındaki eserleriyle tanınır.

III. (IX.) yüzyılda başlayan, IV. (X.) yüzyıldan itibaren meşhurların biyografilerinin de eklendiği şehir tarihçiliği sahasındaki çalışmaların ilk örneklerinden biri Taberî çizgisini takip eden, özellikle Musul ve çevresiyle ilgili başka kaynaklarda bulunmayan bilgileri kaydeden Yezîd b. Muhammed el-Ezîdî'nin *Târîhu'l-Mevşil* adlı eseridir. Ancak Irak'ta bu alanda yapılmış en meşhur çalışma Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'dir. İbnü'l-Mâristâniyye'nin *Dîvânü'l-İslâm fî târîhi Dâri's-selâm* adıyla kaleme aldığı, muhtemelen Bağdat tarihi hakkındaki en kapsamlı eser müellifin ölümünden dolayı tamamlanamadı. *Târîhu Bağdâd'a Zeylû Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd* adıyla bir zeyil yazan İbnü'd-Dübey'sî de geleneksel usule bağlı kaldı. Eser yalnız alfabetik bir biyografi kitabı olmayıp aynı zamanda 562-621 (1167-1224) yılları arasında kapsayan kronolojik bir çalışmadır. İbnü'l-Müstevfî'nin *Târîhu Erbil*'i mahallî tarih yazımının özgün örneklerindedir. Aynı şekilde bir şehrin topografyası, tarihî coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri ve tesisleri hakkında bilgi veren Arapça eserlerin ortak adı olan "hitat" kitapları III. (IX.) yüzyılda Irak'ta yazılmaya başlandı; sonraki asırlarda Mısırlı tarihçilerin öne çıktığı bir edebî türe dönüşerek âdetâ bu bölgeye özgü duruma geldi. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ına zeyil yazan İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin *ed-Dürretü's-semîne* ile Cemâleddin el-Matarî'nin *Medine'nin* tarihine ve faziletlerine dair *el-Ta'rif bimâ enseti'l-hicre min me'âlimi Dâri'l-hicre* adlı eserleri ayrıca zikredilmelidir.

Memlükler devrinde Arabistan'da mahallî tarih çalışmaları arttı. Takıyyüddin el-Fâsî'nin *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*'ı, Ebü'l-Velîd el-Ezrakî ve Fâkihî'nin Mekke tarihlerinden sonra bu alanın en önemli eseri kabul edilir. Necmeddin İbn Fehd'in *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ'sı* ile İzzeddin İbn Fehd'in *Gâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanatî'l-beledi'l-harâm*'ı, IX-X. yüzyıllarda Mekke'nin ilim ve fikir hayatında önemli bir yeri olan İbn Fehd ailesi mensupları tara-

fından Mekke tarihi ve ricâli hakkında yazılan çok sayıdaki eserden en kapsamlı olanlarıdır. Çalışmalarını Medine tarihi ve kültürü üzerine yoğunlaştıran Semhûdî'nin eserlerinde olduğu gibi şehir tarihleri yazıldıkları dönemden önceki malzemeyi kapsayacak şekilde planlanmıştır. Mekke ve Yemen'e dair eserleriyle meşhur olan Nehrevâlî'nin Mekke'nin yanında Abbâsîler, Memlükler ve Osmanlılar olmak üzere şehre hâkim olan devletlerin tarihlerinden bazı kesitlere yer vermesiyle umumi tarih özelliği kazanan *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*'ı bu geleneğin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Ali et-Taberî'nin *el-Ercü'l-miskî ve't-târîhu'l-Mekkî fi ahbâri'l-Harem ve'l-Kâ'be ve terâcimi'l-mülûk ve'l-hulefâ'* adlı eseriyle Sincârî'nin *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem*'i, Mekke'deki tarih yazımının geldiği noktayı göstermesi kadar günümüze ulaşmayan pek çok eserden alıntılar içermesi dolayısıyla önemlidir.

IV. (X.) yüzyıldan itibaren siyasî tarih yazımını devlet adamlarına (küttâb) bırakan ulemâ daha ziyade biyografi tarzında eserler kaleme almaya başlayınca ricâl ilmüne dair çalışmaların sayısı arttı. Ashapla ilgili tabakat kitaplarında divan defterlerine göre sıralamanın yerini alfabetik düzen aldı. Ebû Ubeydullah el-Merzûbânî'nin bir kısmı günümüze ulaşan *el-Muktebes fi ahbâri'n-nühât ve'l-üdebâ' ve's-şu'arâ' ve'l-ulemâ'* adlı eseri, döneminin hem Basralı hem Kûfeli âlimlerin hal tercümelelerini ihtiva eden en kapsamlı eserdir. İbn Semüre el-Ca'dî'nin *Asr-ı saâdet*'ten kendi zamanına kadar gelen *Tabakâtü fukahâ'i'l-Yemen*'i, İbnü'd-Dübey'sî'nin *Vâsî'ta* yetişen meşhur şahsiyetlere dair *Târîhu Vâsî'*ı, kendi hocaları hakkında *Mu'cemü's-şüyûh*'u ve hocası İbn Taberzed'in hocalarıyla ilgili *Mu'cemü's-şüyûhi İbn Taberzed* adlı çalışması önemli örneklerdendir. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında biyografi alanında Irak'ta oluşan anlayışı bütün İslâm dünyasına uygulayıp eserini kaleme aldı. Muhibbüddin et-Taberî'nin *er-Riyâzû'n-nâdire fî fezâ'il-i'l-aşere'si* biyografi alanının sadece önemli kişilere tahsis edilmiş bir örneğidir. Şevkânî'nin VIII. (XIV.) yüzyıldan kendi zamanına kadar (1834) gelen, hemen hepsi müctehid olan âlimlere dair *el-Bedrü't-tâli'* adlı eseri kapsadığı dönem ve belli bir mezhebe hasredilmemesi dolayısıyla İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ının devamı mahiyetindedir. Bu arada kabilelerin nesebi yanında kişilerin mensup

olduğu şehir, belde, ülke, meslek, mezhep gibi hususları esas alan Abdülkerim es-Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı ve bunun muhtasarı İbnü'l-Esir'in *el-Lübâb fî tehzi'bi'l-Ensâb*'ı zikredilmelidir. Biyografi alanındaki bu gelişme otobiyografide görülmedi. Abdüllatif el-Bağdâdî'nin günümüze ulaşmayan, ancak İbn Ebû Usaybia tarafından bazı kısımları iktibas edilen *Sîretü Hayâtî* adlı kitabı bu alandaki pek az örnekten biridir.

Tarihçiliğin belli bir konu çerçevesinde yoğunlaşmasının önemli sonuçlarından biri de kurumlar ve kültür tarihi alanında yapılan çalışmalardır. Abbâsî Devleti'nin kuruluşu, Bağdat'ın başşehir yapılması ve idarî müesseselerin gelişmesine paralel biçimde V. (XI.) yüzyıldan itibaren başta Irak İslâm dünyasının idarî ve malî yapısıyla ilgili bir literatür ortaya çıktı. Abbâsîler döneminde Irak'ın idarî ve iktisadî tarihinin önemli kaynaklarından olan bu eserlerin yanında devlet sisteminin gelişmesi ve milletlerarası ilişkilerin artmasıyla eş zamanda, yazışmaların sağlıklı yapılabilmesini temin etmek amacıyla özellikle kâtiplerin kullanacakları usullerle ilgili başvuru kaynakları telif edilmeye başlandı. Zamanındaki kurumlara dair ayrıntılı bilgi veren Cehşiyârî'nin *Kitâbü'l-Vüzerâ'* ve *l-küttâb*'ı önemlidir. Hilâl es-Sâbî'nin *Kitâbü'l-Vüzerâ'* adlı eseri, Cehşiyârî ve Ebû Bekir es-Sûlî'nin aynı konudaki eserlerinin bir devamı niteliğindedir. Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde devlet teşkilâtı ve idaresiyle ilgili fikhî hükümler bir araya getirildi. Mâverdî'nin *Qavânînu'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk* adlı eserinde devlet teşkilâtının pratik uygulamaları hakkında bilgi verilir. İbn Mâkûlâ'nın bugüne kadar gelmeyen *Kitâbü'l-Vüzerâ'sı* ile Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin Ebû Bekir es-Sûlî'nin eserine zeyil mahiyetinde kaleme aldığı *Ahbârü'l-vüzerâ'* adlı eserleri bu alandaki gelişmelerin takip edilmesi bakımından önemlidir.

Muhammed b. Halef Vekî'nin *Ahbârü'l-kuğât*'ında İslâmiyet'in ilk döneminden itibaren kadılık görevini üstlenenlerin yanında kazâ teşkilâtı hakkında bilgiler yer alır. Ebû Saîd Hasan b. Ahmed el-İstahrî'nin günümüze ulaşmayan, bu alanda en önemli kitap kabul edilen *Edebü'l-kağâ'* ile Ahmed b. Kâmil'in *Ahbârü'l-kuğâtî's-şu'arâ'* adlı eserleri kadılık ve edebiyat tarihi açısından ehemmiyet arzeder. Teşkilât tarihiyle ilgili kitaplarda hisbe, saray teşkilâtı, haraç ve emvâl gibi konular hakkında mâlûmat bulmak mümkündür. Ku-

dâme b. Ca'fer'in, benzerine fazla rastlanmayan teknik ayrıntı ve dokümanter bilgi içeren *Kitâbü'l-Harâc ve şinâ'ati'l-kitâbe*, Ebû Ubeydullah el-Merzûbânî'nin zamanımıza intikal etmeyen *Kitâbü'l-Huccâb* ve Hilâl es-Sâbî'nin *Rûsümü dâri'l-hilâfe* adlı eserleri bu alandaki örneklerin başında gelir.

IV. (X.) yüzyıldan itibaren kültür tarihi alanında çok çeşitli konulara dair bilgi içeren eserler ortaya çıktı. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'si şiir, edebî tenkit, Arap müzikisinin tarihî gelişimi ve diğer edebî malzeme bakımından ilk kültür tarihi olarak kabul edilebilir. İbnü'n-Nedîm'in İslâm'ın altın çağı sayılan ilk dört asırda dinî, fikrî ve ilmî alanlarda yazılmış Arapça eserlerle tercüme ve bunların müellifleri hakkında aktardığı bilgilerle ilim dünyasına ışık tutan *el-Fihrist*'i ilim, kültür ve medeniyet tarihi bakımından büyük değere sahiptir. İbn Mâkûlâ'nın coğrafya, nesep ve biyografi karışımı *el-İkmâl* adlı eseri de seçkin örneklerden biridir. İbn Hamdûn'un genel tarih türündeki *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'si, filoloji ve tarihe dair bir antoloji niteliğinde olup kültürel yönüyle öne çıkan eserlerin başında gelir. Hz. Peygamber'in soy kütüğündeki özel isimler başta olmak üzere Arap dilinde geçen birçok kişi, kabile ve yer adının kökenini açıklayan İbn Düreyd'in *el-İştikâk* adlı eseri de kültür tarihine dair örneklerdendir. İlhanlı Devleti'nin resmî dili Türkçe olmakla beraber kültür, idare, ticaret ve toplum hayatında Arapça, Farsça ve Moğolca'nın da kullanıldığını dikkate alan İbn Mühennâ'nın bu dillerdeki kelimelerin karşılıklarını verdiği Arapça sözlüğü, halk dilinden alınan malzeme ile kültür unsurlarına geniş yer vermesinden dolayı Türk ve Moğol kültür tarihi açısından önemlidir.

Irak ve Arabistan'da yapılan tarih çalışmalarında olayların sebep ve sonuçları yanında bir mezhebin, belli bir hânedan veya bir topluluğun öne çıkarıldığı çalışmalar da yapılmıştır. Tarih felsefesi ve tenkit zihniyeti bakımından Bîrûnî ile İbn Haldûn'un öncüsü olarak Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin *el-Bed' ve't-târîh*'i bu çerçevede ilk ve belki de günümüze kadar gelebilen tek tarih eseridir. Arap nesir sanatının en büyük temsilcilerinden, filozof ve mutasavvıf Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin çalışmaları özellikle IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısında Bağdat, Hicaz, Horasan ve Fars bölgelerinde ortaya çıkan siyasal, sosyal, ilmî ve fikrî gelişmeler için başlıca kaynaktır. Büveyhîler'den beş vezirin yanında gö-

rev yapmasından dolayı orijinal bilgiler vermesinin yanında Fârâbî ve İbn Sînâ başta olmak üzere birçok filozof hakkındaki ayrıntılı bilgiler düşünce tarihi bakımından son derece değerlidir. Irak tarih geleneği içerisinde daha çok tarihçi, filozof ve özellikle ahlâk düşünürü olarak dikkat çeken, tarihi bir nakilden ziyade yorum diye gören ve çağdaş tarih anlayışının öncüsü sayılan İbn Miskeveyh'in ayrı bir yeri vardır. Ebû İshak es-Sâbî'nin günümüze bir bölümü ulaşan *Kitâbü't-Tâcî* adlı eseri Büveyhîler'i öne çıkaran bir anlayışın benimsendiği örnektir.

IV. (X.) yüzyıldan itibaren tarih yazımına ideolojik yönü ağır basan kitapların girdiği görülür. Bundan dolayı bazı olayların abartılması ve yanlı anlatım yaygınlaştı. Ancak bu tür kitaplar sadece taraftarları arasında kabul gördü. İmâmîyye Şiasî'na mensup Ebû Ahmed el-Cellûdî'nin *Siretü emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib, Aḥbâru Ebî Bekr ve 'Ömer, Aḥbâru İbn 'Abbâs, Aḥbâru 'Akil b. Ebî Tâlib, Aḥbâru Ḥamza b. Abdilmuṭṭalib, Aḥbâru Zeyd b. 'Alî, Aḥbâru Benî Mervân, Aḥbâru Ekşem b. Şayfî, 'Aḥbâru 'Ömer b. 'Abdül'aziz* gibi eserleri yanında *Kitâbü'l-Cemel, Kitâbü Şıffin, Kitâbü'l-Hakemeyn, Kitâbü'l-Havâric, Aḥbâru'l-'Arab ve'l-Fürs ve Aḥbâru'l-Tevvâbin* gibi eserleri bu anlayışın ürünleridir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî *Meḳâtilü't-Tâlibiyyîn* adlı çalışmasını Ehl-i beyt mensuplarına tahsis etti. İbn İnebe'nin *'Umdetü't-tâlib fi ensâbi âli Ebî Tâlib*'i bu geleneğin daha sonraki yüzyıllarda sürdüğünü göstermektedir.

Özellikle Yemen'de Zeydiyye mezhebine dair çalışmalar yapıldı. İmâdüddin el-Hamzî'nin, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'inin özeti niteliğindeki *Kenzü'l-aḥbâr fi ma'rifeti's-siyer ve'l-aḥbâr*'ı Yemen tarihi kadar Zeydiyye mezhebi bakımından da önemlidir. İsmâîlî dâisi İdrîs İmâdüddin'in, Resûl-i Ekrem'in sîretiyle Hz. Ali'den itibaren İsmâîliyye imamlarının biyografilerini ve Müstâfîler'in Yemen'de ortaya çıkışını anlattığı *'Uyûnü'l-aḥbâr ve funûnü'l-âşâr*'ı İsmâîlî daveti ve Fâtımî Devleti tarihi hakkında en önemli kaynaklardandır. Safiyyüddin İbn Ebû'r-Ricâl'in *Maṭla'u'l-büdûr ve mecma'u'l-buḥûr* adlı eseri Iraklı ve Yemenli ulemânın biyografileri yanında Yemen'in coğrafya ve arkeolojisiyle ilgili önemli bilgiler veren geniş bir çalışmadır.

Bağdat'ta İbnü'l-Mukaffa' ile başlayan ve Câhiz ile devam eden siyâsetnâme tü-

rü eserler tarih yazımı bakımından önemlidir. Nizâmülmülk'ün eseri başta olmak üzere çeşitli tarihî bilgiler içeren siyâsetnâmeler kamusal belgeler sayıldığı kadar aynı zamanda birer lâyiha mahiyetindedir. Irak tarih geleneğine bağlı Ebû Zeyd el-Belhî'nin günümüze ulaşmayan *Edebü's-sulṭân ve'r-ra'ıyye, Kitâbü's-Siyâseti'l-kebîr, Kitâbü's-Siyâseti's-şagîr* adlı çalışmaları siyasetle ilgili eserlerin bir devamıdır. Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Âdâbü'l-mülûk*'ü ve Mâverdî'nin *el-Aḥkâmü's-sulṭâniyye*'si teorik olduğu kadar dönemlerindeki uygulamayı yansıtan pratik bilgiler içermesi bakımından bu alanın seçkin örneklerindedir. Şii tarihçisi İbnü't-Tıktakâ'nın birinci bölümü siyâsetnâme, ikinci bölümü dört halife döneminden itibaren bir tarih kitabı olan *el-Faḥrî* adlı eseri başta İtalyan tarihçisi ve siyaset nazariyecisi Machievelli olmak üzere hem Doğu hem Batı'da pek çok esere örnek teşkil etti.

İslâm dünyasında coğrafi eserler ilk defa Arabistan'a dair mâlûmatla ortaya çıktı; fethedilen ülkeler hakkında verilen bilgilerle zenginleşti; nihayet İran, Hint ve Yunan kaynaklarından yapılan tercümelemlerle IV-V. (X-XI.) yüzyıllarda Irak'ta zirveye ulaştı. İslâm ülkelerini ve şehirlerini birbirine bağlayan önemli yolları öğrenmek ve hac yollarını tesbit etmek gibi pratik ihtiyaçlardan doğan ilk coğrafya eserlerinde IV. (X.) yüzyıldan itibaren tarihle sıkı bir bağın oluştuğu ve bunun Osmanlı dönemine kadar devam ettiği görülür. III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren Irak'ta tasvirî coğrafya okuluna mensup olan, daha sonraki çalışmalara rehberlik edecek düzeyde eserler kaleme alan âlimler arasında İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, İbnü'l-Fakih, İbn Rüste, İbn Havkal ve Kudâme b. Ca'fer sayılabilir. VI. (XII.) yüzyıldan itibaren menâzil, diyâr, mevâkî gibi coğrafya kavramları Arap tarihi ve edebiyatına girmeye başladı. Zemahşerî'nin *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-büḳâ' ve'l-miyâh*, İbn Arrâk el-Hârizmî'nin *İştikâku esmâ'i'l-mevâzi' ve'l-büldân*, Ebû'l-Feth et-Tûsî'nin *Esmâ'ü'l-büḳâ'*, Firûzâbâdî'nin *el-Meḡânimü'l-muṭâbe* gibi eserleri bu türdendir. Zekeriyâ el-Kazvî'nin *Âşârü'l-bilâd ve aḥbâru'l-'ibâd*'ı Irak geleneğine mensup tarihçi ve coğrafyacılar tarafından faydalanılarak meydana getirilen, şehirleri kültür ve medeniyet tarihi bakımından ele alan bir çalışmadır.

III. (IX.) yüzyıldan itibaren gerek özel görevle gerekse hac ve ilim tahsili gibi amaçlarla seyahatlerin yapıldığı görülmekte-

TARİH

dir. Abbâsî halifelerinden Muktedir-Billâh, 309'da (921) Bağdat'tan İdil Bulgar Hükümdarı Almış Han'a İbn Fadlân'ın da aralarında bulunduğu dinî bir heyet gönderdi. İbn Fadlân bu seyahate dair izlenimlerini yazarken Bulgar ülkesi ve Rusya hakkında bilgi verir, ayrıca buralarda yaşayan halkları ve âdetlerini anlatırken etnografik ve antropolojik analizler yapar. Mis'ar b. Mühelhil'in, 331 (943) yılında Bağdat'tan bir elçilik heyeti refakatinde Ermenistan, Çin ve Türk illerini dolaşarak buraları hakkında bilgi vermesi ve Büveyhî vezirlerinden Sâhib b. Abbâd'ın *er-Rûznâme* adlı seyahatnâmesinde o zamanki Bağdat'ın sosyal hayatı ile medrese ve müderrislerin durumundan söz edilmesi seyahatnâmelerin tarihe geniş malzeme sağladığının bir kanıtıdır. Hilâl es-Sâbî, İbn Butlân ile dost olunca İbn Butlân, Bağdat-Kahire seyahatine dair izlenimlerini onun isteğiyle kaleme alarak kendisine gönderdi. Anadolu, Irak ve Arabistan'a seyahat eden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den itibaren seyahatnâmeler günlükler biçiminde düzenlenmeye başlandı. İslâm coğrafyasının önemli bir kısmını dolaşan İbn Cübeyr Mısır, Hicaz, Irak ve Suriye'ye de uğradı; izlenimlerini günlük notlar halinde kaleme alırken ekonomik, sosyal ve siyasal değerlendirmelerde bulundu. Yâkût el-Hamevî'nin özellikle ticarî gezileri bu alana önemli katkılar sağladı; o *Mu'cemü'l-büldân*'ını bu gezilerdeki gözlem ve izlenimlerine dayanarak kaleme aldı. Eserdeki tarih ve coğrafyaya ait bilgiler İbn Abdülhak el-Bağdâdî tarafından *Merâşidü'l-ıttılâ'* adıyla ihtisar edildi. İbn Battûta'nın İslâm ülkelerini ve bunlara komşu yerleri dolaşıp kaleme aldığı seyahatnâmesi tarih, coğrafya ve edebiyat bakımından olduğu kadar etnografik, antropolojik ve sosyokültürel açıdan da büyük bir değer taşır. Bazı gayri müslim bilginler, Hicaz'ın özel konumu sebebiyle kimliklerini gizleyerek bölgeyi tanımak ve halkın hayatına dair bilgi edinmek istediler. Mekke'de altı ay kadar bir mühtedi gibi oturan Snouck-Hurgronje'nin *Mekka* adlı eseri, şehrin tarihine ait ilk şarkiyat çalışması ve Batı dünyasında İslâm'ın dinî merkezi hakkında en kapsamlı kitap olması bakımından dikkati çeker. Suriye ve Mısır'ın 1516-1517'de fethinden sonra Irak'a ilgi duyan Osmanlılar 1533'te Bağdat'ı ele geçirince bölgede tarihçilik yeni bir döneme girdi. Irak bu yeni anlayıştan Suriye ve özellikle Mısır'a göre daha az faydalandı. Irak'ın Moğol istilâsının ardından İslâm dünyasının en önemli siyasal ve entelektüel merkezi

olmaktan çıkması tarih çalışmalarını da zayıflattı.

Irak yanında Arabistan'ın tarihi ve medeniyetiyle ilgili çalışmalar yapan âlimler arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân, Sâti' el-Husrî, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Maurice Gaudefroy-Demombynes, Louis Massignon, Gustave le Bon, Michael G. Morony, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Muhammed Kürd Ali, Eymen Fuâd Seyyid, Muhammed Behcet el-Eserî, Abdülazîz ed-Dürî, Sâlih Ahmed el-Ali, Muhammed Habîb el-Hîle, Süheyl Zekkâr, Şevki Dayf, İmâd Abdüsselâm Raûf sayılabilir. Kâtib Çelebi'nin, *Keşfü'z-zunûn*'u için *İzâhu'l-meknûn* adıyla en son zeyli yazan Bağdatlı İsmâil Paşa, araştırmalarını daha çok İslâm öncesi Arap tarihine hasreden, Güney Arabistan'daki Arap lehçeleri ve özellikle Yemen tarihiyle meşgul olan Cevâd Ali ile İslâm eğitim ve öğretim tarihiyle ilgili çalışmalarıyla öne çıkan, Sâmerâ, Vâsıt ve Bağdat'taki tarihî eserleri araştırma heyetinin başkanlığını yürüten Nâcî Ma'rûf da bilhassa anılmalıdır. Ayrıca Keldânî din adamı Eddî Şîr ile hıristiyan dil âlimi, edip ve gazeteci yazar Anistâs Mârî el-Kermelî'nin çalışmaları, bilhassa İslâm öncesi dönemde mevcut kültürle modern dönem Irak tarihine farklı bir perspektiften bakışı yansıtması bakımından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), VII, 332; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), tür.yer.; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ'*, s. 110; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 202, 209; *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1964; Cl. Cahen, *Introduction to the History of the Middle East*, Los Angeles 1965; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdiru târihi'l-Yemen fi'l-âşri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 9-17; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam* (ed. S. J. Shaw – W. R. Polk), Princeton 1982, s. 119-137; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Tarih ve'l-mü'errihûne'l-İrâkıyyûn fi'l-âşri'l-Osmânî*, Bağdad 1983; Şâkir Mustafa, *et-Tarihü'l-Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1983-93, I, II, IV; Abdurrahman Hüseyin Azzâvî, *et-Tarih ve'l-mü'errihûn fi'l-İrâk: 334-447/945-1055*, Bağdad 1993; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998; R. Stephen Humphreys, *İslâm Tarih Metodolojisi -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-* (trc. Murtaza Bedir – Fuat Aydın), İstanbul 2004, tür.yer.; a.mlf., "Ta'rih", *EI²* (İng.), X, 271-283.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKBAŞCI

Mısır, Suriye ve Filistin (950 yılı – XX. yüzyıl). Kadîm bir devlet geleneğine ve geniş bir tarih kültürüne sahip olan Mısır, İslâm'dan önce iki semavî dinin, Yahudilik ile Hıristiyanlığın geliştiği bir bölgedir. Her iki

dinin mensupları ve özellikle din adamları kendi dinlerinin tarihiyle alâkalı pek çok eser telif etmişlerdi. İsrâiliyat adı verilen bu tür haberler dinî kitaplarda da yer almıştı. Ayrıca şifahî olarak aktarılan "esâtîrül-evvelîn" türünden, hurafelerle karışmış bir tarih kültürü bölgede her zaman mevcuttu. Mısır'ın müslümanlar tarafından fethi bölgede tarihçilik faaliyetinde yeni bir çığır açtı, eski tarihlerin yanı sıra bölgede yeni bir tarihçiliğin ortaya çıkmasına vesile oldu. Mısır'ın fethinden itibaren henüz bir asır geçmeden kadîm Mısır tarih ekolü İslâm tarih ekolüyle birleşerek Mısır'da yeni tarihçiliği geliştirdi. Dinî kıssalar ve hikmetli sözlerle başlayan şifahî tarihçilik zaman içerisinde tarih yazıcılığına dönüştü, ancak bu haber ve rivayetlerin büyük kısmı tedvin edilmediğinden günümüze ulaşmadı.

İslâmî dönem Mısır tarih ekolünün kurucusu ve ilk temsilcisi *Fütûhu Mısır ve aḥbâruhâ* adlı eseriyle tanınan Ebû'l-Kâsım İbn Abdülhakem'dir (ö. 257/870). İbn Abdülhakem'den sonra Mısır tarih yazıcılığı dört kol halinde teşekkül etti, Memlükler döneminde ortaya çıkan yeni konu ve bölümlerle zenginleşti. Kolların ilki İbn Abdülhakem'le başlayan, III. (IX.) yüzyıla birlikte Tolunoğulları ve İhşîdîler gibi özerk devletler tarafından yönetilen Mısır'da tedvin edilen bölge tarihiyle alâkalı eserlerdir. Bunların başında Ebû Saîd İbn Yûnus'un zamanımıza intikal etmeyen *Târihu Mısır*'ı gelir. Aynı dönemde Mısır'ın faziletleri hakkında pek çok eser telif edildi. Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'ye nisbet edilen, ancak muhtemelen oğlu Ömer tarafından kaleme alınan *Fezâ'ilü Mısırî'l-maḥrûse* ile İbn Zülâk'ın *Fezâ'ilü Mısır ve aḥbâruhâ* adlı çalışması bu tür eserlerin ilk örnekleridir. İslâm fetihleriyle beraber Mısır'da yeni garnizonların kurulması ve bunların zaman içerisinde şehirlere dönüşmesi, bölgedeki şehirlerin topografyasıyla ilgili çalışmalar olan "hıtat" türü eserlerin ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu çalışmalar ilk defa Irak'ta görüldüyse de Mısır tarih ekolü bu alandaki başarılı çalışmalarıyla temayüz etti. Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin günümüze ulaşmayan *Aḥbâru mescidi ehli râyeti'l-a'zâm* ve *el-Cündü'l-garbî* adlı eserleri, İbn Zülâk'ın *Hıtaḥtu Mısır*'ı, Müsebbihî'nin *Aḥbâru Mısır*'ı, Kudâî'nin *el-Muḥtâr fi zikri'l-hıtaḥ ve'l-âşâr*'ı, Cevvânî'nin *en-Nuḩaḩ li-mu'cemi mâ eşkele mine'l-hıtaḩ*'ı bu sahadaki çalışmaların ilk örnekleridir. Hıtat tarzı eserler Memlükler devrinde zirveye ulaştı (bk. HITAT). Üçüncü türdeki çalışmalar Mısır'